

Sûfînin Bilgi Yolu: İbn Arabî Metafizikinde Hayal,
William C. Chittick, çev. Ömer Saruhanlıoğlu,
İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 1. Baskı, 2016, 504 s.

Büşra ÇAKMAKTAŞ*

Tanıtacağımız bu eser Batı'da İbn Arabî ve Mevlânâ ile ilgili yaptığı nitelikli çalışmalarıyla tanınan ve ayrıca Tradisyonalist Ekol'ün günümüzdeki en güçlü temsilcilerinden birisi olan William C. Chittick'in *Sûfînin Bilgi Yolu: İbn Arabî Metafizikinde Hayal* isimli çalışmasıdır. Yaklaşık yirmi yedi yıl önce *Sufi Path of Knowledge: Ibn el-Arabi's Metaphysics of Imagination* adıyla yayımlanan bu eser Ömer Saruhanlıoğlu tarafından son derece başarılı bir tercümeyle Türkçe'ye kazandırılmıştır. Eserin bu tercümesi Okuyan Us Yayınları tarafından 2016 yılında yayımlanarak okuyucu ve akademisyenlerin istifadesine sunulmuştur.

Giriş ve yedi ana bölümden müteşekkil olan bu hacimli eserde yazar, İslâm felsefesinin hayale ontolojik bir statü tahsis edip, hayal alemini Tanrı'nın bir tecellîsi olarak görerek, Batı düşüncesinin izlediği ana yoldan çok farklı bir yönde ilerlediği tezi üzerinden hareket etmektedir. İbn Arabî'nin hayale attığı anlam ve önemi metafizik ve felsefî açıdan ele alan çalışmalar bulunsa da, Chittick'in İbn Arabî'nin hayal öğretisini bu iki yönüyle dengeli biçimde ele almak amacıyla bu çalışmayı yaptığı göze çarpmaktadır. Giriş kısmında İbn Arabî'nin hayatı, eserleri ve Batı dünyasında yapılan İbn Arabî konulu çalışmalar hakkında bilgi veren (s. 21-35) yazarın bu eserinde "İbn Arabî çağımızın entelektüel ve manevî ihtiyaçlarına nasıl bir katkı sağlayabilir?" sorusuna cevap aradığı söylenebilir. Chittick önyargılardan kaçınarak İbn Arabî'nin özellikle *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserlerindeki görüşlerini aktarmakta, kendi ifadesiyle "İbn Arabî'nin ambarının kapısını açıp, içeri giremeye de okuyucunun en azından kapıdan bakmasını sağlamaya" çalışmaktadır.

Kanaatimizce kitabın biçimi dahi bir anlam taşımaktadır. Nitekim Chittick bu eserinde İbn Arabî düşüncesinin genel bağlamını, İbn Arabî'nin kendisinin sunduğu haliyle korumaya çalışmıştır. Ayrıca İbn Arabî'nin düşüncesiyle diğer sûfîler, İslâm entelektüel geleneği ve diğer dinî gelenekler arasında bağlantı kurmaktan kaçınmıştır. Bu itibarla yazar bunların sınırsız

* Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı,
(bcakmaktas@sakarya.edu.tr).

araştırma alanları olduğunu, belki başkalarının bu izlerin arkasından gidebileceğini belirtmektedir.

Eserin “Genel Bakış” başlıklı birinci bölümünde İbn Arabî’nin “Tanrı nasıl bulunabilir?” “Beni Tanrı’yı görmekten alıkoyan perdeleri nasıl kaldırırlım?” sorularına verdiği cevaplar üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda yazar İbn Arabî’nin asıl meselesinin Tanrı’yı yani Bir olanı kavramak olduğunu belirtmektedir. Ancak bunun İbn Arabî için epistemolojik değil, ontolojik bir mesele olduğu ön kabulü üzerinden değerlendirmeler yapan Chittick, böylece İbn Arabî ile teşekkül etmeye başlayan tasavvuf metafiziğinin ana çatsını tasvir etmekte ve tasavvufun İbn Arabî’yle ulaştığı yeni görünüm ve merhaleyi anlamamıza büyük bir katkı sağlamaktadır.

Bu bölümde vücut mertebelerine de kısaca temas eden Chittick, İbn Arabî’nin mertebe kavramını çoğu zaman ilâhî isimlerin etki alanlarından birini anlatmak için kullanıldığına dikkat çekmektedir. Yazar bunu “Allah güçlüdür’ o halde güçlü olmanın mertebesi, O’nun gücünün varlık alemindeki her şeyi kuşatmış olmasıdır.” şeklinde formüle etmekte ve İbn Arabî’nin güçlü olmanın mertebesinin, bilmenin mertebesinden daha sınırlı olduğu yönündeki görüşüne değinmektedir. Yazar İbn Arabî’nin yazılarına nüfuz etmiş olan bu düşünme biçiminin birçok teolojik tartışma ve spekülasyona yol açtığı ve İbn Arabî düşüncesinde ilâhî isimlerin kâinatla ilgili bilgi sahibi olabilmemiz bakımından en temel referans noktası olduğu kanaatini taşımaktadır. (s. 39-47)

Chittick İbn Arabî’nin metafizik sistemiyle ilgili genel bir bilgi sahibi olmak için “nur ve zulmet” kavramlarının çağrışımlarına dikkat çekmekte, bu iki kavramı İbn Arabî’nin vücûd ve adem görüşüyle ilişkili bir biçimde ele almaktadır. Bunun yanı sıra İbn Arabî’nin doktrininde önemli bir yer tutan latîf-kesîf, rûhânî-cismânî, gayb-şehâdet, ulvî-süflî şeklindeki terim çiftlerine de temas etmektedir.(s. 47-50)

Chittick bu bölümde ayrıca İbn Arabî’nin Allah’ın ilâhî sıfatlarının insan üzerindeki tecellilerini anlatmak için başvurduğu “tahalluk” terimini ele almakta, eşyaya İbn Arabî gözüyle bakarak insanoğlunun hem insânî hem de ilâhî sûrette bir hayat sürmesi itibariyle belli bir ölçüde ve yeryüzündeki bütün canlılardan daha fazla olarak Tanrı’nın özelliklerinin birçoğunu üzerinde taşıdığını belirtmektedir. Yazar bu bağlamda İbn Arabî’nin insan anlayışına da değinmekte, “teomorfizm” kavramını öne çıkarmakta, insanın Tanrı’ya benzeyişine dair bazı ahlakî temellendirmeler de yapmaktadır. (s. 58-62)

Eserin “İlahiyat” başlıklı ikinci bölümünün konusu ise “İlâhî isimler” dir. Chittick, İbn Arabî’nin ilâhî isimleri sahnenin tam merkezine yerleştirdiğini

ve onun en temel diyalektiği olarak doktrininin merkezine oturttuğunu düşünmektedir. Yazara göre İbn Arabî'nin ilâhî isimler teorisini anlamak için sıfatlar, nispetler, hakikatler, asıllar gibi pek çok eşanlamlı terimi de anlamak gerekmektedir. Bu sebeple de isimlerin isimleri, nispetler, isimlerin ikili anlamları ve mertebeleri gibi meseleler üzerinde durmaktadır. İbn Arabî'nin ilâhî isimleri sıralamaya tabi tutarken en genel anlamda kapsam farklılıklarını dikkate aldığını belirten Chittick, onun ilâhî isimlerin çokluğunu yanlış yorumlayarak Tek olan Allah'a çokluk atfedilmemesi konusundaki uyarılarına da dikkat çekmektedir. Nitekim yazara göre İbn Arabî bütün düşüncesini Allah'ın birliğine ve bunun sonucunda da bütün mevcudâtın birliği demek olan tevhid konusuna yoğunlaştırmıştır. Bu sebeple de İbn Arabî'nin ilâhî isimleri küçük ilahlara dönüştürmekle suçlanmaması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim ona göre İbn Arabî isimleri birer nispet ve sıfat olarak sunmakta ve onlara ontolojik bir bağımsızlık atfetmenin ciddi bir hata olacağı konusunda okuyucuyu hassasiyetle uyarılmaktadır. (s. 69-94)Yazar bu bölümde ayrıca İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd temelli ontolojik yorumlarında çok önemli yerlere sahip olan ulûhiyet, Zât'ın bilinemezliği, her şeyden müstağni oluşu, Allah ismi, tenzîh ve teşbîh meseleleri üzerinde de durmaktadır. Bu konuları *Fütûhât-ı Mekkiyye'*den naklettiği uzun pasajlarla açıklamaktadır. (s. 95-112)

Chittick eserin "Varlık Felsefesi" başlık üçüncü bölümünde öncelikle İbn Arabî metafiziğinde vücûd ve adem kavramlarının ne anlama geldiğini irdelemektedir. İbn Arabî'nin "vücûd" meselesiyle ilgili kullandığı kavramların büyük çoğunluğunu Müslüman filozoflardan aldığını belirten yazar, bu felsefî arka planı anlamamanın İbn Arabî'nin İslâm düşünce geleneklerini birleştirmedeki rolünü anlamak açısından önem taşıdığını vurgulamaktadır. Chittick'in bu bölümde ele aldığı diğer kavramlar ise ayn-ayan, mazhar, tecellî ve kabuldür.Yazar İbn Arabî'nin a'yân-ı sâbite kavramını Mu'tezile kelamcılarına borçlu olduğuna dikkat çekmekte, ancak bu hususta Mu'tezile'nin ma'dûm nazariyesi ile İbn Arabî'nin a'yân-ı sâbite görüşünün hangi açılardan benzeştiği ya da farklılaştığına değinmemektedir.(s. 116-131)

Eserin üçüncü bölümünde ele alınan diğer bir mesele ise "halk-ı cedîd"dir. İbn Arabî'nin yaratmada süreklilik ve yenilenme fikrine dayanan bu düşüncesinin teorik zemininin Eş'arî düşüncesi olduğunu belirten Chittick, Eş'arîlerin cevher-araz teorisinden de söz etmektedir. Chittick halk-ı cedîd konusunda tecellînin kendisini tekrarlamaması, tekrarın olmamasının sebebinin ise ilâhî bolluk olmasını adeta bir nirengi noktası olarak sunmaktadır. (s. 132-148)

Chittick bu bölümde İbn Arabî metafiziğinin köşe taşlarından birisi olan hayal kavramını da etraflıca ele almaktadır. O Mutlak vücûd ile hiçlik arasındaki berzâhı ifade eden hayal hakkında bilgi sahibi olmadan dinî düşüncelerin temel ruhuna erişebilmenin mümkün olmayacağı kanaatindedir. Chittick Aristocu filozofların ve kelimcilerin rasyonel akıl ve mantık yasalarına uygun olmayan bütün vahiy bilgisini te'vil etmelerinin sebebinin, hayal dünyasıyla ilgili bilgisizlikleri ve cehaletleri olduğunu düşünmektedir. (s. 149-161)

Eserin dördüncü bölümünün başlığı ise “Bilgi Felsefesi”dir. İslâm’ın en önemli meselelerinden birisinin bilgi arayışı olduğunu belirten Chittick, İbn Arabî’nin bilginin önemi, faydası, sınırı ve Hakk’ın bilgisinin sonsuzluğu hususlarındaki görüşlerine temas etmektedir. Ayrıca İbn Arabî’nin bilgiye ulaşmanın yollarına dair görüşlerine de değinen yazar akıl, nazar, taklit, tefekkür ve keşf yollarını tek tek ele almaktadır. Chittick İbn Arabî’nin bu yolların her biriyle ayrı ayrı mertebeler tahsis ettiğine vurgu yapmaktadır. (s. 183-206)

Bu bölümde ele alınan diğer bir mesele ise İbn Arabî’nin şerîat kavramına bakışıdır. Hem İslâm’ın kendi kaynaklarında hem de İngilizce metinlerde şerîat teriminin fıkıh ilminin oluşturmuş olduğu İslâmî hukuk kurallarını anlattığını belirten Chittick’e göre, kavram bu anlamda İslâm’ın entelektüel mükteşebâtını, yani filozofların metafizik, kozmoloji, psikoloji, risâlet ve âhiret gibi konularla ilgili tartışmalarını kapsamamaktadır. Ancak ona göre İbn Arabî, şerîat ya da ona yakın anlamdaki şer’î kelimesini kullandığında genellikle kavramın İslâmî olarak adlandırılabilir her şeyi kapsayan İslâm’ın geniş yolu olan genel anlamını kastetmektedir. Bu durum İbn Arabî’ye göre vahyedilen yasalar anlamında şer’î ya da şerîat sadece davranışları yöneten yasal çerçeve değil, aynı zamanda hakîkî bilgiyi ve ahlâkî kalıpları belirleyen entelektüel ilkeler, yüksek ve şerefli ahlâkî özellikleri oluşturan davranışlardır. Chittick İbn Arabî’nin bazen şerîat kavramıyla sadece İslâm’ın içsel boyutları olan tarîkat ve hakîkatin karşısındaki bütün dışsal boyutlarını kastettiği istisnâî durumlardan da söz etmektedir. (s. 207-226)

Eserin beşinci bölümünde Chittick “Kur’ânTefsîri” başlığı altında öncelikle îmân ve akli tefsîr konusunu irdelemektedir. Nitekim İbn Arabî düşüncesinde akıl kendi başına Tanrı’nın hakîkatini bütünüyle kavrayamasa da, O’nun birliğini anlamaya yönelik son derece gerekli bir dayanaktır. Yazar bu sebeple “îmân” ve İbn Arabî düşüncesinin en önemli kurucu kavramlarından birisi olan “te’vîl” kavramlarını etraflıca ele almaktadır. Ona göre İbn Arabî, te’vîli hemen her zaman rasyonel düşünce ilkeleriyle uyuşmayan bir

yöntemle Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in sözlerinin yorumu olarak kabul etmektedir. Te'vîl eden, vahyin lafzî anlamını esas alıp Allah'ın neyi kastettiğini anlamaya çalışmak yerine, aklın üstünlüğünü ve onun her şey hakkında hüküm verebileceğini kabul eder. Sonuç itibariyle akıl, Allah'ın kelâmı da dâhil her şeyin karşılaştırılıp ölçülmesi gereken bir mihenk taşına dönüşür. Chittick'e göre uygulama itibariyle bütün kutsal kitapların modern tefsîr ve manevî yorumları, İbn Arabî'nin anladığı şekliyle te'vîl kategorisine uymaktadırlar. (s. 229-248) Yazar yine bu bağlamda İbn Arabî'nin aklî çabasının hedefi, akıl karşısındaki keşfin durumu ve işârî tefsîr konularındaki görüşlerine de temas etmektedir. (s. 271-290)

Chittick'in bu bölümde üzerinde önemle durduğu diğer bir mesele ise Allah'ın tecellî edişidir. O Allah'ın tecellisinin ontolojik ve epistemolojik ya da varlık ve bilgi olarak iki düzeyde gerçekleştiği tezi üzerinden hareket etmekte, İbn Arabî'nin tecellîye ilişkin görüşünü bu ikisini de kapsayacak şekilde ele almaktadır. Bu itibarla da "zorunlu bulunuş" ya da "zorunlu kendini biliş" şeklinde tanımladığı vücûd kavramına temas etmektedir. (s. 249-268)

Eserin "Kurtuluş Yolu" başlıklı altıncı bölümünde cevap aranan temel soru aklın Allah'tan gelen şeyi, muhakeme gücünü kullanmadan olduğu gibi nasıl kabul edebileceğidir. Diğer bir ifadeyle yazar burada İbn Arabî'nin keşf halini tecrübe ederken bunun gerçekten Allah'tan geldiğine emin olunup olunamayacağı konusundaki görüşlerini tartışmaktadır. Chittick bu sorunun cevabını İbn Arabî'nin hal, makam ve mürîd-mürşid ilişkisine dair görüşlerini hesaba katarak aramaktadır. (s. 293-311)

Chittick bu bölümde tekrar İbn Arabî'nin ilâhî isimlerle ilgili görüşlerine temas etmekte ve ilâhî isimlerin varlıkla ilişkisini, varlığın ontolojik ilkesi olması cihetinden açıklamaktadır. Yazar bu noktada İbn Arabî'nin ilâhî isimleri varlığın ilkesi olarak görmesinin yanı sıra, ahlâkî olgunlaşmanın bir kaynağı olarak da gördüğünü belirtmektedir. Chittick İbn Arabî'nin ilâhî isimlere dair ifadelerini "tahalluk" kavramı etrafında yorumlamaktadır. (s. 312-326)

Yazar eserin son bölümünde ise "kulluk" ve "Rab"lik kavramları üzerinde durmaktadır. Bu kavramları İbn Arabî düşüncesinin en önemli meselelerinden birisi olan "ilâh-ı mu'tekad"la da ilişkili bir biçimde tahlil etmektedir. (s. 348-394). Böylelikle yazar İbn Arabî'nin tanrı tasavvurunu nasıl inşa ettiğini ve bu tasavvuru çerçevesinde İslâm düşünce geleneğine ne tür katkılar sağladığını da anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Tanıtmaya çalıştığımız William C. Chittick'in en hacimli eserlerinden birisi olan *Sûfînin Bilgi Yolu*'nun, genelde İbn Arabî'nin tasavvuf metafiziğine,

özelde ise hayal kavramına ilişkin görüşlerinin derinlemesine bir tasvîrini sunan, meseleye son derece hâkim bir perspektif ve birikimle kaleme alınmış ve günümüzde ilgili literatürde hala önemli yer işgal eden bir eser olduğu kanaatindeyiz. Dil, terminoloji ve üslûb bakımından son derece ilmî bir kullanıminin hâkim olduğu eserde, sadece aktarıma ya da betimsel analize dayanan yöntemin aksine, derinlemesine tahlil ve analiz yöntemlerinin kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Eserin tümünde William C. Chittick'in bağlı bulunduğu Gelenekselci/Tradisyonalist düşünce ekolünün etkisini gözlemlemenin mümkün olduğunu ve bu etkinin eseri daha da anlamlı kıldığını düşünmekteyiz.

Esere ilk bakışta İbn Arabî'nin eserlerinden nakledilen uzun pasajların okuyucuyu yoracağı şeklinde bir düşünce meydana gelse de, nakledilen bu pasajların ele alınan meselelerin İbn Arabî'nin metinlerinden de takip edilmesini sağlayarak okuyucuya aslında bir avantaj sağladığı fark edilmektedir. Eserin İbn Arabî terminolojisine aşina olmayan okuyucular için zorlayıcı olabileceği kanaatindeyiz. Ancak bize göre bu durum eser açısından bir eksiklik anlamına değil, eserin konuya hâkim olan akademisyenlere/araştırmacılara hitap ettiği anlamına gelmektedir.

Netice itibarıyla İbn Arabî düşüncesine dair son derece ufuk açıcı çalışmalarına yabancı olmadığımız William C. Chittick'in bu eserinin de, İbn Arabî düşüncesi söz konusu olduğunda temel başvuru kaynaklarından biri olabilecek nitelikte büyük bir emek ve birikimin ürünü bir çalışma olduğu kanaatindeyiz.